

SEMANTİK VE ANALİTİK AÇIDAN KUR'AN'DA "SALÂT" KAVRAMI

Mesut Okumuş *

Abstract

A Semantical and Analytical Approach to Concept of "al-Salat" at the Qur'an

This paper deal with concept of al-salat at the Qur'an, from the analytic and semantic point of view. At first the concept that has an important and central role in Islamic prayer life, has etymologically been examined and clarified its meanings at the cahiliyan period. Sooner it has been scrutinised its several contextual meanings in Meccan and Medinan verses and besides that it has been studied to find its several meanings at the Qur'anic lexicons (al-wucuh wal-nazâir). At the end, it has been studied on the Surat al-Maun which contains concept of "al-salat" and worked to find true interpretation and approach to it, among the controversial exegeses about it.

Keywords: al-Salat, semantic, Qur'anic concept, exegesis

Giriş

Müslümanlar, Allah Teala'nın insanlık tarihine son sözlü müdahalesinin Kur'an yoluyla olduğuna inanırlar. Bu müdahale süreci, doğal olarak Kur'an'ın indiği toplumun konuştuğu dille olmuştur. İlahi hitap birçok ayette kendisini apaçık bir Arapça Kur'an olarak nitelemekte ve başka bir dilde nazil olması durumunda muhataplarının itirazıyla karşılaşacağını belirtmektedir. Dolayısıyla Kur'an, indiği dönemin dünyasına hakim olan, nüzul ortamında canlı bir biçimde yaşayan ve kullanılan dille nazil olmuştur.

Dil olgusu, doğası gereği sürekli gelişen, değişen, dönüşen, komşu dil ve kültürlerden etkilenen, onları etkileyen, kısacası son derece hareketli ve devingen bir olgudur. Kur'an semantiği üzerine çalışan araştırmacılar da ilahi hitabın, İslam öncesi Arap lisanında mevcut olan birçok kavramı kullandığı, onlar üzerinde çeşitli tasarruflarda bulunduğunu, bazı kelimelere yeni ve farklı anlamlar yüklerken, bazılarında da anlam değişimleri ve genişlemeleri sağladığını, bazılarının anlamlarını da değiştirdiğini ve dönüştürdüğünü ifade ederler. Nüzul döneminden sonra belli bir tarihi sürecin sonunda İslâmiyet, artık ken-

---

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, e-mail: okumus@gazi.edu.tr

dine özgü yeni bir din dili ve terminolojisi oluşturmuştur.¹

Kur'an'ın komşu dil ve lehçelerden Arapça'ya geçen ve zaman içinde Arapçalaşan bazı yabancı kelimeleri kullanmada bir sakınca görmediği, bunlara yeni mana ve muhtevalar kazandırarak kullandığı bilinen bir husustur. Her ne kadar İmam-ı Şâfiî (ö.204/819), Ebu Ubeyde (ö.210/825) ve İbn Cerir et-Taberî (ö.310/922) gibi bazı alimler, onda Arapça olmayan hiçbir kelime bulunmadığını ileri sürmüşlerse de, İmam Gazzalî (ö.505/1111) gibi alimler, Kur'an'ın diğer dillerden Araplara geçmiş ve artık Arapçalaşmış bazı yabancı kelimeleri kullanmada herhangi bir sakınca görmediğini, bunların tıpkı büyük bir şairin şiirinde kullandığı birkaç ödünç kelimenin onun şiirini yabancı bir şiir haline getirmemesi; şairin ve şiirinin değerini düşürmemesi gibi, Kur'an'ın icazı, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi ve Arapça'nın da en büyük kitabı oluşuna herhangi bir engel teşkil etmediğini belirtirler.²

Elinizdeki incelemede Kur'an'da sıklıkla zikredilen ve İslam dinine özgü ibadet hayatında merkezi bir önemi haiz olan 'as-salât' kavramının Kur'an öncesi ve sonrasındaki anlam haritası üzerinde durulacak, kavramın kökeni, muhtelif sure ve ayetlerdeki kullanımları ve Kur'an sonrası terimleşme süreci, semantik ve analitik açıdan art zamanlı bir incelemeye tabi tutulacaktır. Bu bağlamda olmak üzere önce mezkur kavramın Kur'an öncesi ve sonrasında taşıdığı mana(lar), Kur'an bünyesindeki kullanım tarzı ve "el-vücuḥ ve'n-nezâir" tarzı eserlerde adı geçen kavrama bağlama göre verilen farklı manalar incelenecek ve kavramın Kur'an sonrasında yaşadığı anlam serüveni irdelenerek gerekli tahlil ve değerlendirmeler yapılacaktır. Kavramın yer aldığı Mâûn Suresi'ndeki anlamı ve delaleti ile mezkur surenin yorumlanması konusunda yaşanan tartışmalara da değinilerek konu ile ilgili farklı yorum ve yaklaşımlar irdelenecektir.

1. Salât Kavramının Kökeni İle İlgili Görüşler

İslam Ansiklopedisi'ne "salât" maddesini yazan batılı müsteşrik A. J. Wensinck, salâtı, "İslâmiyet'te namaz şeklinde *Allah'a ibadet* manasında kullanılan bir tabir" olarak tanımlamakta ve kelimenin kökeni ile ilgili yaptığı açıklamada, görünüşe göre Kur'an'dan önceki eserlerde "salât" kelimesine tesadüf

1 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, çev.: Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul 1984, s. 36.

2 Gazzalî, *el-Mustasfa fi ilmi'l-usûl*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1993, ss. 84-85; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983, s. 153.

edilmediğini ileri sürmektedir. Kur'an'ın Kûfî yazı ile olan bir çok nüshalarında ve bir de ekseriya daha sonraki eserlerde Kur'an'a dayanarak bu kelimenin şeklinde "vav"lı olarak yazıldığını belirten araştırmacı, ekseriya bu imlânın bir lehçe telaffuzuna uyduğunun kabul edildiğini söyleyerek, sonu *-at* (veya *-ot*) ile biten , ve benzeri kelimelerin imlâsında bir Arâmî tesirinin kendisini hissettirdiğini gözden uzak tutmamak gerektiğini söylemektedir.³ "Selûtâ" kelimesinin bir mastar ismi olduğunu ve 'katlamak' manasına geldiğinin açık olduğunu belirten yazar, kelimenin muhtelif Arâmî lehçelerinde namaz gibi ayin şeklindeki "dua" manasında kullanıldığını ileri sürmektedir. Müslümanların namazı ile Yahudi ve Hıristiyanların dini ayinleri arasında bir benzerliğin de göze çarptığını söyleyen Wensinck, "صلي/sallâ" fiilinin ise "salât" isminden müştak olup "namaz kılmak" manasına geldiğini ifade etmektedir.⁴

Batılı müsteşrik Arthur Jeffery, Kur'an'ın içerdiği yabancı kelimeleri konu edindiği eserine 'salavât' ve 'sallâ' sözcüklerini de almakta ve "salavât"ın Arapça'da 'ibâdet yerleri' manasına geldiğini belirterek Kur'an müfessirlerinin bu kelimenin anlamı konusunda tam olarak ittifak edemediklerini, ancak genellikle onun, Yahudilerin 'sinagog'u manasına geldiğini kabul ettiklerini söylemektedir. Bu konuda el-Cevalikî (ö.540/1145), es-Suyûfî (ö.911/1505), el-Hafacî (ö.1069/1659) ve es-Sicistânî'yi (ö.330/941) kaynak gösteren müsteşrik, çoğunluğun, kelimenin Arapça'ya İbranice'den geçtiğini kabul ettiklerini söylemektedir. Kelimenin Arâmice ibâdet manasına gelen 'שלוש/shalûsa'dan Arap lisanına geçmiş olabileceğini de belirten yazar, ancak İbn Cinnî'nin (ö.392/1002) teorisine göre Süryanice'den geçmiş olma ihtimalinin de yüksek olduğunu ifade etmektedir. Eserinde mezkûr kelimedenden sonra ele aldığı " /sallâ" fiilinin de 'sıklıkla olmak' ve 'ibadet etmek' manasına geldiğini belirten araştırmacı, Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde 'sallâ' fiiline ilaveten 'salât/namaz', 'musallî/namaz kılan', 'musallâ/namazgah' kalıplarının da yer aldığını ve "sallâ" fiilinin "salât"tan türemiş olabileceğini kaydetmektedir. Sprenger'in, "salât"ın aslında Aramca'dan gelmiş olabileceğini söylediğini nakleden Jeffery, Wensinck'in de değindiği üzere "ekâme's-salâte' deyiminin Süryanice'de kullanılması hasebiyle, oradan gelme ihtimalinin de yüksek olduğunu ifade etmektedir. İfadenin erken dönem şiirlerinde kullanılmasına dayanarak da, mez-

3 A. J. Wensinck, "Salât", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yay., 1997, c. X, ss. 111-112.

4 A. J. Wensinck, "Salât", *İA*, c. X, s. 112.

kur kelimesinin İslam öncesi dönemde alınmış olabileceğini ileri sürmektedir.⁵ ‘Salavât’ kelimesinin kökeni konusunda Jeffery’nin yukarıda adlarını saydığı alim ve dilcilere benzer görüşleri dile getiren başka Müslüman dilciler de bulunmakta, onlar da mezkur kelimenin menşeinin ‘salûta’ olduğunu belirtmektedirler.⁶ Ancak Müslüman dilciler arasında “namaz” manasına gelen “salât” kavramının menşei ve bu adla adlandırılmasının hikmeti konusunda farklı görüşler ileri sürenler de bulunmaktadır.

2. Kur’an Sonrası Sözlüklerde Salat Kavramı

Büyük Arap dilbilimcisi ve ilk dönem lügat müelliflerinden Halil b. Ahmet (ö.175/791) “salât/ ” kavramı ile ilgili açıklamalarını “ /s-l-v” maddesi altında yapmakta ve kelimenin kökeni ve hangi dilden geldiği konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Sözcüğün sonundaki ‘elif’in aslında ‘vav’ olduğunu belirten müellif, kelimenin çoğulunun “ /salavât”, tesniye halinin de “ /salavân” şeklinde geldiğini belirtmekte ve sonu “ye” ile biten “ /s-l-y” ve türevlerinin ise “ateş ve kızartma” gibi manalarına geldiğini söylemektedir.⁷ “es-Salâ/ ” sözcüğünün *sırtın ortası* manasına geldiğini belirten müellif, kelimenin bu anlamıyla hem dört ayaklı varlıklar, hem de insanlar için kullanılabilirdiğini ifade etmektedir.⁸ Arapça’da önde giden atı izleyen arkadaki ata “sallâ” ve “musallî” denmektedir, zira arkadaki atın başının öndeki atı izlediğini belirtmektedir. Ona göre aynı kökten gelen “salavâtu’l-yehûd” terkihi ise ‘*Yahudi tapınakları*’ (*kenâis*) manasına gelmektedir ki, söz konusu terkipteki “salavât” kelimesinin tekili de “salât” olarak gelmektedir.⁹ Kur’an çeşitli ayetlerinde zikredilen mezkur terkihi, İbn Abbas da ‘Kenâisu’l-Yehûd’ olarak yorumlamaktadır.¹⁰

5 Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’an*, Baroda 1938, ss.197-198. Teodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, Göttingen 1860, ss. 255, 281.

6 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, c. I, s. 1681; es-Suyutî, *el-İtkân*, Kahire 1415, c. I, s. 402.

7 Halil b. Ahmet, *Kitabu’l-ayn*, tahk.: Mehdi Mahzumi, İbrahim Samrâî, Müessesetul A’lemi lil Matbuat, Beyrut 1988, c. VII, s. 154; Fîrûzâbâdî, bu kelimenin çoğulunun ‘salavât’ın yanı sıra, hemzeli olarak ‘aslâ’ şeklinde geldiğini de belirtir. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, Daru’l-Marife, Lübnan 1399, c. I, s. 1681.

8 Halil b. Ahmet, *Kitabu’l-ayn*, c. VII, s. 154; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XIV, s. 465.

9 Dipnotta eserin başka bir nüshasında bu kelimenin tekilinin ‘salât’ değil “salûta” olarak yazıldığı ifade edilmektedir ki, bu ayrıntı sözcüğün kökenine ilişkin ilginç bir ayrıntı olma özelliği taşımaktadır. Bk. Halil b. Ahmet, *Kitabu’l-ayn*, c. VII, s. 154; Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XIV, s. 465.

10 Abdulkadir er-Razi, *Muhtârus-sihâh*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1995, I, 154; Benzer açıklama-

Kur'an'daki kullanımlarından mühlhem olsa gerek Halil b. Ahmet, "salât-salavât" kavramının İslam'da yerine göre Allah, Peygamber ve melekler için de kullanılabilirdiğini zikretmekte ve bu kullanımların her birinde kelimenin farklı manalara geldiğine değinmektedir. Ona göre "Allah resulünün müminlere "salavât"ı ifadesi, onun müminlere 'duası ve onları 'anması' demektir. Allah'ın peygamberlerine ve salih kullarına olan "salavât"ı ise, onları güzelce övmesi (*hüsn-ü sena*) ve güzelliyle anması (*hüsnü zikr*) demektir. İnsanların cenazeye "salât"ı ise "dua" etmeleri demektir. Meleklerin "salât"ı ise "istiğfar" dilemeleri anlamına gelmektedir.¹¹ Buna göre kökünün Kur'an sonrası yazılan en eski lügatlerden birindeki anlamları "dua, ibadethane/tapınak, hüsnü sena ve istiğfar" şeklinde sıralanmaktadır.

Halil b. Ahmet ve İbn Abbas'ın mezkur terkibi açıklamak için kullandıkları 'kenâis' sözcüğü, 'kenîse'nin çoğuludur ve kelime Modern Arapça'da, hem Hıristiyanların hem de Yahudilerin ibadet yerleri için kullanılmaktadır. Kelime Yahudi ve Hıristiyanların "tapınak"ı manasına gelmekte, dolayısıyla yerine göre hem 'kilise', hem de 'havra' veya 'sinagog' için kullanılabilir. ¹² Türkçe'de Hıristiyanların ibadet yerleri için daha çok Yunanca 'ekklesia' sözcüğünün dilimize geçmiş şekli olan 'kilise' ismi tercih edilmektedir. ¹³ Yahudilerin ibadet mekânları içinse Yunanca *synagoge* isminin dilimize geçmiş şekli olan 'sinagog' sözcüğü kullanılmaktadır. Aynı mekânlar için İbranice 'hebhrak' kelimesinden dilimize geçen 'havra' ismi de kullanılmaktadır. ¹⁴

Bazı dildiler "salat" sözcüğünün türevleri konusunda açıklamalar yaparken konuyu Kur'an ayetlerinden örnekler vererek açıklamaktadır. Örneğin İbn Manzûr (ö.711/1311) "*Keşîş ve rahîp kulübeleri (savâmi'), kiliseler ve sinagoglar (biye ve salavâtun).*" (Hacc, 22/40) ayetindeki "salavâtun" ifadesinin Yahudilerin kenâisi olduğunu, İbn Abbas'ın da bu görüşü kabul ettiğini, aynı kelimenin İbrani dilinde 'saluta' ve 'sulut' şeklinde kullanıldığını zikretmektedir. ¹⁵ Ayette sözü edilen "salavatın yıkılması" olgusunun da gerçek değil mecazi anlamda onların 'atıl, işlevsiz kalması' şeklinde yorumlandığını söyleyen İbn Manzûr,

---

lar için bk. İsmail İbn Abbâd, *el-Mûhît fi'l-luğa*, tahk.: Şeyh M. Ali, Yasin, Alamu'l-Kütüb, Beyrut 1994, c. VIII, ss.184-185.

11 Halil b. Ahmet, *Kitabu'l-ayn*, c. VII, s. 154.

12 Hans Wehr, *A Dictionary Modern Written Arabic*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1980, s. 842.

13 Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, c. I, s. 871; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 656.

14 Komisyon, *Türkçe Sözlük*, I, 622; II, 1310, Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, ss. 474, 986.

15 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., c. XIV, s. 466.

'salât'ın Ehl-i Kitab'ın ibadethaneleri anlamında olduğunu da söylemektedir.¹⁶ Aynı şekilde Ebu Ubeyde de 'salavât'ın 'musallayât' yani duâ/ibâdet mahalleri anlamında olduğunu söylemiştir.¹⁷

İbnul Enbârî başka bir ayette geçen "İşte onlara Rablerinden salavat ve rahmet vardır." (Bakara, 2/157) ifadesinin anlamının "rahmetler" olduğunu söylemiştir. Ona göre Allah Teala ayette "onlara Rablerinden salavat ve rahmet vardır" diye buyurarak salavatı rahmet sözcüğü ile yan yana dizmek suretiyle güzel bir ter-tip yapmış ve rahmet ile salat kavramlarının anlam olarak birbirlerine çok yakın olduklarını göstermiştir. 'Salavatu'r-rasul' demek ise 'resulün duaları' demektir. Buna göre salat kavramı dua, istiğfar, rahmet, ve Allah'tan resulüne yönelik hüsn-ü sena, rüku ve secdesi olan ibadet (namaz), masdar yerine geçen isim anlamları da taşımaktadır. 'Sallâ salâten' demek 'dua etti' demektir.¹⁸

Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö.393/1003) 'salât' sözcüğünün dua manasına geldiğini belirtmektedir. Kelimenin Allah için kullanıldığında 'rahmet' manasını taşıdığını ifade eden müellif, onun bir diğer anlamının da 'farz namaz' olduğunu söylemektedir. Hicri dördüncü yüzyıl dilcilerinden İbn Fâris (ö.395/1005) ise "salât" kelimesinin sonu 'vav'lı ve 'ye'li olmak üzere iki farklı formu olduğuna değinerek, sonu vavlı olan kökün kelime olarak 'dua', 'ibâdet' ve İslam'a özgü şeriâtın farz kıldığı rüku ve secdesi, kendine has esasları olan 'namaz' manasına geldiğini vurgulamaktadır. Sonuçta her iki dilci de kelimenin sonu 'vav'lı olan kalıbı ile dua, ibadet ve namaz; 'ye'li olan kalıbı ile de "ateş" ve "kızarma, yanma" arasında bir bağlantı kurmaktadır.¹⁹ Her iki dilcinin eserlerinde ve başka bazı lügatlerde eski Arap şairlerinden el-A'şâ'nın bir beytinde " /sallâ" fiilini kullandığına dair bir örnek de yer almaktadır. Kelimenin oldukça erken dönem şairlerinden birinin şiirinde yer alması ve yer aldığı beyitte "dua, çağrı" manasında kullanıldığının belirtilmesi, kökeninin Arâmîce veya Süryanice'ye dayandığı şeklindeki tezleri zayıflatan bir özellik arz etmektedir.²⁰

16 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 466.

17 Ebu Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, ts., c. II, s. 52.

18 Fîruzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, c. I, s. 1681; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 464.

19 Cevherî, *es-Sihâh*, tahk.: Ahmet Abdulgaffar Atar, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1984, VI, 2402-2403; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, tahk.: Abdusseslam M. Harun, Daru'l-Ceyl, Beyrut 1991, c. III, ss. 300-301.

20 Cevherî, *es-Sihâh*, c. VI, s. 2402; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, c. III, s. 300; Aynı beyti nakleden İbn Manzûr, kelimenin beyitte "dua ve istiğfar" manasına geldiğini söylemektedir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, c. XIV, s. 464; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luğa*, s. 35; Lügatlerde şairin ismi yalnızca el-A'şâ olarak geçmektedir. Bu nedenle onun cahiliye dönemi şairlerinden Meymun b. Kays el-A'şâ mı (ö.7/628) yoksa Emeviler dönemi şairlerinden A'şâ Hemdan mı

Ancak yukarıda da değinildiği üzere bazı müsteşrikler bu argümana mezkur kelimenin İslam öncesi dönemde alınmış olabileceği ihtimalini ileri sürerek karşılık vermektedirler.

İbn Manzûr'a göre 'salâ, salât' kişinin rüku ve secde etmesinden ibarettir.²¹ "Sallâ" sözcüğü "izlemek" manasına da gelmektedir. Arapça'da kendinden öndeki atı izleyen ata, "musallî" denir, zira başı öndeki atın iki kalçasını (/salvây) izlemektedir.²² Kelimenin bu anlama geldiğini Hz. Ali'ye atfedilen bir söz de desteklemektedir. Zira Hz. Ali bir keresinde: "Sebaka resulullahi ve sallâ Ebu Bekir ve selâse Ömer" demiştir. Yani Resulullah önce gelmiş, Ebu Bekir onu izlemiş, üçüncü olarak da Ömer gelmiştir. Arapça'da 'dua' da "salât" olarak adlandırılmıştır, zira salât duadan, dua da salâtтан sayılır. Yine *rahmet* ve *istiğfar* da "salât" olarak kabul edilmiştir, zira rahmet ve istiğfar da duanın lezazımındandır. Dua eden kişi rahmete mahzar olmak ve günahlarından arınmak ister. Musallâ sözcüğü ise 'namaz ve dua yeri' demektir. Nitekim aynı kelime bir ayette de zikredilmektedir. "*Makam-ı İbrahim'de bir musallâ edinin.*" (Bakara, 2/125)²³

'Salât' sözcüğü ile benzer bir köke sahip olan ancak ondan farklı olarak son harfi 'ye' olan 'salâ/صلي' kelimesi ve mastarı "saly" ise, Arap lisanında "ısıtmak, ateşte kızartmak, ateş yakmak" manalarına gelmektedir. Kelimenin 'ifâl' babı olan 'aslâ' babı ise kızartmak için 'ateşe atmak' demektir.²⁴ 'Aslaytuhu', 'sallaytuhu', 'tasliyeten' kelimeleri hep bu köktendir. Kelimenin değişik bir çok türevi, Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde de kullanılmaktadır. Nitekim bir ayette, "*Yakında onu ateşe atacağım (nuslîhi).*" (Nisa, 4/30) ve "*Ve o çalgın bir ateşe girecek (yaslâ).*" (İnşikak, 84/12) şeklinde buyurmaktadır. Kur'an'da bu kökten türemiş daha bir çok kelime yer almaktadır.²⁵

(ö.83/702) olduğu konusunda tereddüt ettik ve bu konuda açık bir bilgi de bulamadık. Ancak, İbn Side, A'sa'nın söz konusu beytini zikrettiği yerde, ifadeyi içki hakkında kullandığını belirtmektedir ki, bu da onun cahiliye dönemi şairlerinden Meymun b. Kays el-A'sa'ya (ö.7/628) ait olma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bk. İbn Side, *el-Muhassas*, (www.alwaraq.com/05.03.2005), s. 1163.

21 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 464.

22 Fîruzâbâdî, *el-Kamûsu'l-muhît*, c. I, s. 1681; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 465.

23 Abdulkadir er-Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, c. I, s. 154.

24 Halil b. Ahmet, *Kitâbu'l-ayn*, c. VII, s. 154. İbn Manzûr, " /tasallaytu" kelimesinin Cahiliyye şiirinde de kullanıldığına dair Ebu Zübeyd'in bir beytine yer vermektedir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, c. XIV, s. 467.

25 Abdulkadir er-Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, c. I, s. 154; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 467. Ayet meçhul olarak "Çalgın bir ateşe atılacak (yuslâ)" şeklinde de okunmuştur. Ayetteki kelimeyi

İbn Ebi Evfa, kendisine babasının bir sadaka verdiğini, onu alıp Allah'ın Elçisi'ne götürdüğünü, Allah Resulü'nün de, "Allahümme salli ala Ebi Evfa" dediğini yani ona "rahmet et" diye dua ettiğini rivayet etmektedir. el-Ezherî (ö.370/980) mezkur hadiste geçen salâtın *rahmet* anlamına geldiğini söylemiştir. Yine o, "Kuşkusuz Allah ve melekleri Nebi'ye salat ederler." (Ahzab, 33/56) ayetinin manasının da böyle olduğunu belirtmiştir. Meleklerin salâtı dua ve istiğfar; Allah'tan salat ise rahmet anlamına gelmektedir. Bu nedenle namaza salat denmiştir, zira namazda da *dua* ve *istiğfar* vardır.²⁶ İbn Manzûr, bir hadiste geçen ve namazlarda oturuşlarda okunan 'et-tehiyyâtu lillahi ve's-salavâtu' cümlesindeki salavatın da 'rahmetler dileme' (et-terahhum) olduğunu ve "Sizden biri davete çağrılırsa icabet etsin, oruçlu değilse yesin, oruçlu ise çağrı sahibine salat etsin (felyusalli)" hadisindeki salâtın da 'bereket dilesin ve hayır dua etsin' anlamına geldiği belirtmektedir.²⁷ Salat'ın dua manasında kullanıldığı başka bir takım hadisler de naklettikten sonra, "Allah ve melekleri size salat eder." (Ahzab, 33/43) ayetini naklederek Allah'ın salâtını rahmet; meleklerin salâtının da müslüman kadın ve erkeklere dua etme şeklinde yorumlamaktadır. Salat'ın istiğfar manasına geldiği hadisler de nakletmektedir.²⁸ İbnü'l-Arabi de "Allah'ın salâtı mahlukata karşı rahmet; melek, insan ve cinlerin salâtı ise kıyâm, rüku, sücud, dua ve tesbihtir. Kuşlar ve hayvanların salâtı ise tesbihtir demiştir.²⁹

Kur'an sonrası kullanımı itibariyle bakıldığında dilcilerin "salât" kavramının bir anlamının da, müminlere farz kılınan ve "namaz" olarak adlandırılan belli bir ibadetin adı olduğu konusunda hemfikir oldukları görülür. Ancak kelimenin kök anlamıyla ilgili ihtilaflardan dolayı olsa gerek, dilciler ve alimler arasında müminlere farz kılınan 'salât'ın kökünün "vav"lı mı yoksa "ye"li mi olduğu, bu adı başka bir kelimeden mi aldığı ve "namaz" a niçin "salat" dendiği konusunda farklı görüşler ileri sürdükleri görülmektedir. Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî (ö.429/1038) bu görüşleri üç madde altında toplamıştır: 1- İçinde "dua" olduğu için namaza, 'salat' denmiştir. 2-Rüku ve secdede insanın "kuyruk sokumu" yukarı kalktığı için bu adı almıştır. 3-Namazda insan müte-

"saliye yeslâ siliyyâ" şeklinde okuyanlar da vardır. Bk. er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, c. I, s. 154; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 467.

26 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, ss. 464-465.

27 el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 421; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 465.

28 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 465; Ragıb el-İsfahânî ayette geçen Allah'ın salavatının Müslümanları tezkiye etmesi manasına geldiğini söylemektedir. el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 421.

29 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 465.

vazı olduğu, kılan kişinin içi huşu ile dolduğu için 'salat' adını almıştır.³⁰ Es-Seâlibî'nin özetlediği maddelere, "salât" kelimesinin "lüzum" manasına geldiğini söyleyerek namazla lüzum arasında ilişki kuranların yaklaşımlarını da ekleyerek konu ile ilgili farklı görüşlerin sayısını artırabiliriz. Buna göre:

1. ez-Zeccâc (ö.311/923) ve benzeri alimler "salât" kelimesinde "gereklilik ve kaçınılmazlığın" (lüzûm) asıl olduğunu kabul etmişler ve namaza da bu nedenle "salât" adının verildiğini söylemişlerdir. Ona göre Arapça'da "saliye ve istala" bir şeyin gerekli olmasıdır. "Yusla fin-nâri" demek "Oradan hiç ayrılmamak üzere fırlatılır" demektir. el-Ezherî (ö.370/980) de onunla aynı görüşü tercih etmekte ve "salât"ın lüzûm manasını ifade ettiğini ve müminlere farz kılınan namazın Allah'ın lüzumlu ve gerekli kıldığı zorunlulukların en büyüğü olduğu için bu adı aldığını söylemektedir.³¹

2. İbnul Esir (ö.630/1232) "salât"ın farz kılınan namaz ibadetinin özel ismi olduğunu belirterek, kelimenin sözlük anlamının "dua" olduğunu ve namaz ibadeti manasına "salât"ın, onu oluşturan unsurlardan biri olan "dua" ile adlandırıldığını söylemektedir. Benzer görüşü ondan önce Ragıb el-İsfahânî (ö.502/1109) ve başka alimler de dile getirmiştir.³² el-İsfahânî (ö.503/1109) dilcilere göre 'salât'ın *dua*, *kutlama* (*tebrik*) ve *yüceltme* (*temcid*) anlamlarına geldiğini belirterek "salaytu aleyhi" demenin "ona dua ettim" ve onu "tezkiye ettim" manasına geldiğini ifade etmektedir.³³

3. Bazı dilciler 'salât'ın, 'kalça kemikleri' manasına ' /es-salveyn'den geldiğini söylemişler ve Müslümanlara farz kılınan namaz ibadeti ile bu kelime arasında bağlantı kurmuşlardır. İbnuş Şecerî (ö.542/1147) ' /'es-salâ' sözcüğünün at veya hayvanın kuyruk sokumu manasına geldiğini söylemektedir. Ona göre "salâ, salân-nâr, ve salaytu binnar, aslâ ve salan/ " kelimeleri de bu köktendir. İbn Düreyd, insandaki ' ' denilen yerin kuyruk sokumu (/meğrizi'z-zeneb) olduğunu ve öldükten sonra en son çürüyecek organın da bu kemik olduğunu belirtmiştir. İşte bu ilişki dolayısıyla bazı dilciler namaz manasına gelen 'salât'ın kökünün bu kelime olduğunu söylemişlerdir; onlara göre insan secdede kuyruk sokumunu yukarı kaldırır.³⁴

30 Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, tahk.: Muhammed el-Mısri, Alemlü'l-Kütüb, Beyrut 1984, s. 187-188; İbnul Cevzî, *Müntehab kurretü uyûni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, tahk.: M. Seyyid Saftavi, Fuad Abdul Munim Ahmet, Münşeatul Mearif, İskenderiye, ts., ss. 160-161; İbnuş Şecerî, *Mâ ittefeka lafzuhu vehtelege m'anâhu*, s. 166.

31 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 465.

32 el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 421.

33 el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 421.

onlara göre insan secdede kuyruk sokumunu yukarı kaldırır.³⁴

4. İbn Fâris gibi bazı dilcilerse namaz manasına gelen ‘salat’ın, ‘salaytu’l-ûde/sopayı yumuşattım’ cümlesindeki sopayı/değneği yumuşatma anlamına gelen ‘salaya/’dan geldiğini söylemiştir. Ona göre namaz kılan kimse (mu-sallî) Allah’a boyun eğer, böylece içi huşu ile dolar ve yumuşar. Bu da namazın o kökten türediğini gösterir.

5-Bazı dilciler ise namaz ibadeti ile sonu “yanma ve ateşte kızarma” manasına gelen ve sonu “ye” ile biten “ /s-l-y” arasında bir bağlantı kurmuşlardır. Bu yaklaşımı benimseyenler müminleri ateşten koruduğu için namaza bu ismin verildiğini ifade etmişlerdir.³⁵

Zayıf kabul edilen bir görüşte de ‘salat’ın *tazim* anlamına geldiği, ‘salât’ olarak adlandırılmasının da Allah’a karşı duyulan saygı ve yüceltmeden dolayı olduğu söylenmiştir.³⁶

Yukarıda zikredilen görüşleri ve yapılan açıklamaları kısaca özetleyecek olursak, müsteşrikler arasında “salât” kavramı ve ondan türeyen fiillerin Arapça’ya komşu dillerden geçtiği ve kelimenin “dua” ile bağlantısı bulunduğu kabul edilmektedir. Bazı Müslüman dilcilerin yaklaşımları da onların bu iddialarını destekler mahiyettedir. Kur’an sonrası yazılan sözlüklerde ise kelime için genel olarak *dua*, *tapınma*, *ibadet*, *rahmet*, *istiğfar*, *bağışlanma dileme*, *ibadethane/tapınak* ve *namaz kılma* gibi farklı anlamlar zikredilmektedir. Bunlar kelimenin İslam öncesi ve sonrasında asıl anlamında büyük bir değişimin yaşanmadığını ve Kur’an sonrasında asıl mananın yaşadığını, ancak kavramın ilahi hitapla birlikte izafi bir mana daha kazanarak Kur’an sisteminde dua ve ibadetin kime yönelik olacağı konusunda bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiğini, ibadet ve duanın yalnızca Allah’a tahsis edildiğini göstermektedir. Nitekim Kur’an sonrası tarihsel süreçte ‘es-salât’ kavramı terimleşme sürecini tamamlamış ve rüku, secde gibi kendine göre esasları olan Allah için müminlerin kıldıkları “namaz ibadeti” şeklinde anlaşılır olmuştur.

34 İbn Düreyd, (ö.321/933) kelimenin medd ve kasr ile de okunabileceğini; İbn Fâris (ö.395/1005) ise ‘silâ’ şeklinde esreli olarak okunursa kasrile okunamayacağını, ancak meddile okunabileceğini söylemiştir. Bk. İbnuş Şecerî, *Mâ ittefeka lafzuhu vehtelege m’anâhu*, tahk.: Ahmet Hasan Besc, Darul Kütübül İlmiye, Beyrut 1996, s. 166; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 421.

35 Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, tahk.: Muhammed el-Misri, Alemu’l-Kütüb, Beyrut 1984, s. 187-188; İbnul Cevzî, *Müntehab kurretü uyûni’n-nevâzir fi ilmi’l-vücûh ve’n-nezâir*, tahk.: M. Seyyid Saftavi, Fuad Abdul Munim Ahmet, Münşeatul Mearif, İskenderiye, ts., s.160-161; İbnuş Şecerî, *Mâ ittefeka lafzuhu vehtelege m’anâhu*, s. 166; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, Daru Kahraman, İstanbul 1986, s. 421.

36 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XIV, s. 466.

Bilindiği üzere Türkçe'de kullanılan "namaz" sözcüğü Farsça kökenli bir kelimedir ve dilimize 'peygamber, abdest, oruç' ve benzeri başka dini terimler gibi Farsça'dan geçmiştir. "Namaz" kelimesi Farsça sözlüklerde 'hizmet, ben-delik, Hakka itaat-ibadet ve bir kimseye tazim için eğilmek' gibi anlamlara gelmekte, 'nemazî' sözcüğü ise 'temiz ve pâk' manaları taşımaktadır.³⁷

3. Kur'an Sözlüklerinde Salat Kavramına Yüklenen Anlamlar

Kur'an sözlükleri ifadesi ile kastettiğimiz şey, genel sözlüklerden farklı olarak doğrudan Kur'an'ın bilinmeyen veya anlaşılması zor olan kelimelerinin anlamları üzerinde duran 'garîbu'l-Kur'an' tarzı eserlerle, modern dönemlerde yapılan tasniflerde daha çok anlambilimsel sözlük kategorisinde değerlendirilen 'el-vücuḥ ve'n-nezâir' veya diğer adıyla 'el-eşbâḥ ve'n-nezâir' tarzındaki eserlerdir.³⁸ Bilindiği üzere ikinci kısımda yer alan eserler, genel sözlüklerden farklı olarak yalnızca Kur'an kelime ve terkiplerini konu edinen çalışmalardır ve daha çok Kur'an bünyesinde kullanılan çokanlamlı ve eşanlamlı lafızların anlam vecihlerini tespit etmeyi hedeflerler. Yine Kur'an sözlüklerinin bir diğer önemli özellikleri de, kelimelerin kök anlamlarından ziyade Kur'an semantiğindeki farklılıklar üzerinde durarak bağlamsal anlamı tespitte çalışmalarıdır. Bu tarz eserler, bir yandan ele aldıkları kavramların anlamlarını yer aldıkları bağlama göre tespit etmeye, diğer yandan da farklı anlamların sayısını bulmaya ve bunları örneklendirerek sıralamaya çalışırlar. Manaları daha çok bağlama göre tespit etmeye çalıştıklarından dolayı da, yer verdikleri kelime ve kavramların zaman zaman genel sözlüklerde zikredilmeyen anlamlarına da değinirler.

Doğrudan Kur'an vecihlerini tespit etmeye çalışan 'el-vücuḥ' tarzı eserleri İbn Abbas'a kadar geri götürenler varsa da, bu konuda bilinen en eski çalışma, hicri ikinci yüz yıl alimlerinden müfessir Mukatil b. Süleyman'a (ö.150/767) aittir. Ondan sonra yapılan çalışmalar sonucunda Kur'an kelimelerinin anlam vecihleri ile ilgili olarak büyük bir literatür oluşmuştur. Bunlardan inceleyebildiğimiz bazılarının 'es-salat' kavramının anlam vecihleri ile ilgili yaklaşımlarını aşağıda nakletmeye çalışacağız.

Mukatil b. Süleyman'ın (ö.150/767) *el-Eşbâḥ ve'n-nezâir* adlı eserinde incelediğimiz kavramın 'es-salât' şeklinde müstakil hali değil de, 'ekâme's-salat' şek-

37 Ziya Şükun, *Farsça-Türkçe Lügat (Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya)*, MEY, İstanbul, 1984, c. III, ss. 1904-1905.

38 Andrew Rippin, "Lexicographical Texts and The Qur'an", (*Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an* içinde), New York 1988, s. 162.

lindeki terkipli kullanımı yer almaktadır. Eserde söz konusu terkinin Kur'an'da iki farklı vechinin bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre:

1. Ekâme's-salât'e demek *ikrar ederlerse* demektir. Tevbe Suresi'ndeki bir ayeti buna örnek veren Mukatil b. Süleyman'a göre ayette yer alan "*Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün!*" (Tevbe, 9/5) cümlesinden sonra gelen "*tevbe ederlerse*" ifadesi, şirkten dönerlerse anlamına; "*namazı kılar ve zekatı verirlerse*" ifadesi de '*namaz kılmayı ikrar eder*' ve zekat vermeyi de kabul ederlerse anlamına gelmektedir.
2. 'Ekâme's-salât' terkinin ikinci anlamı da '*tamamı*' demektir. Buna göre Enbiya Suresi'nde yer alan, '*Namazı ikame etmeyi ve zekatı vermeyi vahyettik*' (Enbiya, 21/73) ayeti, '*namazı tamamlayın ve zekatı verin*' manasınadır. Yine Bakara Suresi'nde yer alan, "*Onlar ki gabya inanırlar, namazı ikame ederler.*" (Bakara, 2/3) ayetinin anlamı da "*namazı tamamlarlar*" demektir.³⁹

Bir diğer Kur'an sözlüğü müellifi Yahya b. Sallam'ın (ö.200/815) *et-Tesârif* adlı eserinde ise kavramın *iki vechinin* bulunduğu belirtilmektedir. Ancak bunlardan ilk vechin içinde, iki farklı duruma göre iki ayrı anlam zikredilmektedir ki, söz konusu anlamlardan biri Allah için kullanılmış olup '*bağışlama*' (mağfirat), diğeri de melekler ve müminler için kullanılmış olup '*bağışlanmayı isteme*' (istiğfar) anlamına gelmektedir.⁴⁰ "*Allah ve melekleri size salat eder.*" (Ahzab, 33/43) ayetini örnek veren Yahya b. Sallam'a göre salat kavramı Allah'ın dışında melekler, insanlar ve peygamberler için kullanıldığında, "*bağışlanma dileme*" anlamına gelmektedir. "*Onlar için salat et, kuşkusuz senin salatın onlara bir sekinedir.*" (Tevbe, 9/103) ayetinde yer alan salat da "*bağışlanma dile*" anlamına gelmektedir.⁴¹

Sonraki yüzyıllarda yazılan eserlerde salat kavramının anlam vechilerinin sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir. Örneğin hicri beşinci yüzyıl Kur'an sözlüğü yazarlarından Abdulmelik b. Muhammed es-Seâlibî, (ö.429/1038) vüçûhu'l-Kur'an'a dair yazmış olduğu bir eserinde 'salat' kavramının Kur'an'da toplam olarak on ayrı anlamının bulunduğunu ifade etmektedir. Bunları da şu şekilde sıralamaktadır:

1. **Namaz:** "*Onlar ki namazı kılar ve zekatı verirler.*" (5/Maide,55) Ona göre

39 Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, tahk.: Abdullah Mahmud Şihhata, el-Hey'etul Mısıriyyetu'l- Amme lil Kitab, II. Baskı, 1994, s. 139; *el-Vüçûh ve'n-nezâir*, tahk.: Ali Özek, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993, s. 48.

40 Yahya b. Sallam, *et-Tasârif tefsiru'l-Kur'ani mimmâ iştebehet esmâuhu ve tasarrafat meânih*, tahk.: Hind Şelebi, eş-Şirketu't Tunusiyye, Tunus, 1979, s. 166-167.

41 Yahya b. Sallam, *et-Tasârif*, s. 166-167.

Kur'an'da zekat ile yan yana kullanılan bütün 'salat' ifadeleri bu anlama gelir.

2. **Mağfiret:** "Allah ve melekleri Nebi'ye salat ederler." (33/Ahzab,56), Bunun bir benzeri de "Allah size salat eder ve melekler de." (33/Ahzab, 43) Bu ayetlerdeki Allah'ın salatu mağfireti demektir.
3. **İstiğfar:** Ahzab suresinde geçen meleklerin salatu bu manadadır. (33/Ahzab,43,56)
4. **Dua:** "Ey Peygamber onlara salat et!" (9/Tevbe,103). Yani dua et demektir.
5. **Kıraat:** "Salatını cehri yapma ve gizleme de." (17/İsra,110),
6. **Din:** "Senin salatın mı bize bunları terk etmemizi emrediyor?" (11/Hud,87)
7. **İbadet yeri (manazgâh):** "Savami, biye, salavat ve mescitler yıkılırdı" (22/Hacc, 40),
8. **Cuma namazı:** "Cuma günü salat için nida edildiğinde." (62/Cuma, 9),
9. **İkinci namazı:** "Onları salattan sonra alıkoymamız." (5/Maide,115),
10. **Cenaze namazı:** "Onlardan ölen hiçbiri için artık salata durma!" (9/Tevbe,84).⁴²

Bir sonraki asırda yaşayan Ebul Ferec İbnul Cevzî'nin (ö.597/1201) aynı konuya dair yazdığı eserinde, yukarıda sıralanan maddelerde yer alan manaları ve ayetlerin tamamını kaynağını belirtmeden naklettiği ve tek tek sıraladığı görülmektedir.⁴³ Onlardan sonra gelen müfessir Celaleddin es-Suyûtî (ö.911/1505) de "el-İtkân"ında, kavramın Kur'an'daki anlam çerçevesi ile ilgili olarak kaynağını belirtmeden, ancak sıralamayı değiştirerek ve 'rahmet ve istiğfar'ı da bir tek manaya indirerek toplam dokuz madde altına alarak nakletmektedir.⁴⁴

Bir başka Kur'an sözlüğü müellifi Hüseyin b. Muhammed ed-Damegânî (ö478/1085) ise 'salat' kavramının Kur'an'daki vecihlerinin sayısının dört olduğunu belirtmektedir. **1-İstiğfar:** "Onlar için salat et, zira senin salatın onlar için bir sekinedir." (9/Tevbe,103) Yani onlar için mağfiret dile, zira senin mağfiret dileğin onlar için bir sekinet vesilesidir. **2-Mağfiret:** "İşte onlara Rablerinden salavât ve rahmet vardır." (2/Bakara,157) "Allah ve melekleri size salat eder." (33/Ahzab,43) "Allah ve melekleri Nebi'ye salat eder." (33/Ahzab,56) Yani Allah mağfiret eder,

42 es-Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, tahk.: Muhammed el-Misri, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 1984, s. 188-189.

43 İbnul Cevzî, *Nüzhetu'l-a'yuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, tahk.: Abdulkarim Kâzım Razi, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1984, ss. 394-396.

44 es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, tahk.: M. Dib el-Buğa, Daru İbn Kesir, Beyrut 1993, c. I, s. 448.

melekler de istiğfar dileğinde bulunurlar demektir. **3-Bizatili Namaz:** “Onlar ki namazı kılar.” (2/Bakara,3); “Namazı kıl.” (17/İsra,78) Bu anlama gelen ayetlerin sayısı oldukça fazladır. **4-İbadethaneler:** “Savami, biye, salavat ve mescidler yıkılırdı.” (22/Hac,40) ayeti de buna örnektir.⁴⁵

“Salat” kavramının yer aldığı bağlamlara göre taşıdığı farklı manalarla ilgili en fazla vecih zikreden Kur’an sözlüğü yazarı, Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmet ed-Darîrî el-Hîrî en-Nîsâbûrî’dir. (ö.430/1039) en-Nîsâbûrî konu ile ilgili eserinde zikri geçen kavramın Kur’an’da tam yirmi iki farklı anlamı (vech) olduğunu belirtmekte ve bunları da sırasıyla şu şekilde sıralamaktadır: **1-Beş vakit namaz:** (2/Bakara, 3,273); (4/Nisa,77,103); (19/Meryem, 59) **2-İtaatlere muvaffak kılıp ve her türlü kötülükten korumak:** “İşte onlara Rablerinden salavat ve rahmet vardır.” (2/Bakara,157) **3-İkinci Namazı:** “Namazları ve orta namazı gözetin.” (2/Bakara, 237)⁴⁶ **4-Korku Namazı:** “Onların arasında bulunup namaz kıldırıldığında.” (4/Nisa,102) **5-Yolculuk Namazı:** “Kafirlerin size zorluk çıkarmasından korkarsanız namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur.” (4/Nisa, 101) **6-Namazın Tamamı:** “Deki benim salatım ve yaşantım” (6/Enam,162); “Onlar namazlarından gafildir” (107/Mâûn,5); “Onlar ki namazlarında huşu içindedirler” (23/Müminun,2); **7-İbadet:** “Onların Beyt-i Haram’daki ibadetleri yalnızca ıslık çalmak ve el çırpıktan ibarettir.” (8/Enfal,35) **8-Boyun eğme, yumuşak başlılık:** “Tevbe eder ve salatı ikame ederlerse” (9/Tevbe, 5, 11) **9-Cenaze Namazı:** “Onlardan ölen hiçbirini için artık salata durma!” (9/Tevbe,84) **10-Dua:** “Resulün salatları, dikkat edin o salatlar onlar için bir yakınlık vesilesidir.” (9/Tevbe,99) “Ey Peygamber onlara salat et!” (9/Tevbe,103). **11-Mescid:** “Sarhoşken salata/mescide yaklaşmayın” (4/Nisa,43) **12-Sabah Namazı:** “Gündüzün iki ucunda namaz kıl.” (11/Hud,114) **13-Öğle Namazı:** “Gündüz güneş dönünce namaz kıl.” (17/İsra,78) **14-Nafile Namaz:** “Ailene namazı emret ve onda ısrarcı ol!” (20/Taha,132); “Ey Şuayb! Senin salatın mı bizi babalarımızın tapındığı ilahları terk etmemizi emrediyor?” (11/Hud,87) ; Bu ayetin bir benzeri de Ankebut suresindedir. “Sana indirilen kitabı oku ve namazını kıl, zira namaz fuhuş ve çirkinliklerden alıkoyar.” (29/Ankebut,45) **15-Kıraat:** “Salatını açık-

45 ed-Dameğânî, *Kâmûsu'l-Kur'an (Islâhu'l-üvücûh ve'n-nezâir)*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, s. 284-285.

46 Müellif burada ‘orta namaz’ ile neyin kastedildiği konusunda Abdullah b. Selam ve İbn Abbas’ın ikinci namazı; Abdurrahman b. Zeyd’in öğle namazı; İmam- Şafii’nin sabah namazı olduğu şeklinde birbirinden farklı bir çok görüşlerini zikretmekte ancak son tahlilde Hz. Peygamber’in “Orta namaz, ikinci namazıdır.” hadisine dayanarak orta namazı ikinci namazı olduğunu belirten görüşü tercih etmektedir. en-Nîsâbûrî, *Vücûhu'l-Kur'âni'l-kerîm*, tahk.: Fatıma Yusuf el-Haymî, Darus Seka, Dimeşk, 1996, s. 194.

tan/yüksek sesle yapma!" (17/İsra, 11)⁴⁷ **16-Peygamber'e Salat:** "Allah ve melekler Nebi'ye salat eder, ey müminler siz de ona salat ediniz!" (33/Ahzab,56) **17-Rahmet:** "Allah ve melekleri size salat eder." (33/Ahzab, 43) Burada da Allah'ın salatının rahmet, meleklerin salatının da istiğfar manasına geldiği söylenmiştir. **18-Cuma Namazı:** "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınızda Allah'ı anmaya koşun!" (62/Cuma,9) **19-İslam:** "Ne tasdik etti ne de İslam'a girdi (sallâ)." (75/Kıyame,31) **20-Kurban Bayram Namazı:** "Rabbin için namaz kıl (fesalli) ve kurban kes!" (108/Kevser,2) **21-Ramazan Bayram Namazı:** "Rabbinin adını andı ve namaz kıldı." (87/A'la, 15) **22-İbadethaneler(kenâis):** "Savami, biye ve kiliseler." (22/Hac,40)⁴⁸

Yukarıda görüldüğü üzere son eserde kavramın anlam alanı ile ilgili olarak zikredilen farklı bağlamsal manaların (vücûh) sayısı oldukça artmış gözükmektedir. Genel olarak bakıldığında Kur'an sözlüklerinde zikredilen anlamların bazıları diğer genel sözlüklerde yer alan anlam ve açıklamalarla aynı çerçevede yer alırken, "din, kıraat, boyun eğme, Cuma namazı, Kurban Bayram Namazı, Cenaze Namazı" gibi bazıları ise genel sözlüklerde yer verilmeyen manaları ihtiva etmektedir. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde sıralanan Kur'an sözlüklerindeki bağlamsal manaların bir kısmı, kelimenin gerçek anlamıyla tam olarak örtüşmüyor ve bazıları itiraz edilebilir özellikler taşıyor olsa da, temelde bu eserlerde yer verilen vecihlerin daha önceden incelenmiş olan tefsir eserlerindeki bilgilerden mülhem olduğu, bu özelliği dolayısıyla da ayetlerin nüzul sebeplerini, mekân ve zamanı da dikkate alarak daha kapsamlı bir yaklaşımdan hareket ettikleri için, tefsiri bir anlamlandırma özelliği taşıdıkları söylenebilir.

4. Kur'an'da Salat Kavramı ve Türevlerinin Kullanılış Biçimleri

Gerek müstakil kelime, gerek ondan türeyen diğer türevleri ve gerekse başka sözcüklerle birlikte oluşturduğu terkiplerle birlikte "salât", Kur'an'da en çok zikredilen kavramlar arasındadır. Kelimenin mazi, muzari, emir, nehiy, ism-i

47 Müellif bu ayetle ilgili olarak Ebu Hureyre'nin burada 'salat' ile 'dua' anlamına geldiği, İbn Abbas ve Hasa'nın riya için namaz kılma ve insanlardan korktuğu için onu terk etme anlamına geldiğini ve ayrıca öğle ve ikinci namazlarında kıratını cehri yapma denildiğini nakletmektedir. "Onu gizleme" cümlesinin sabah namazı olduğu "İkisi arasında orta bir yol tut." (17/İsrâ,11) cümlesinin de akşam ve yatsı namazları olduğunu belirtmektedir. "Salatını cehri yapma" cümlesinin kafirlere kıraatını duyurma anlamına geldiği "Onu gizleme" cümlesinin de "müminlerden gizleme manasına geldiğinin söylendiğini de nakletmektedir. en-Nîsâbü'rî, *Vücûhu'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 195.

48 en-Nîsâbü'rî, *Vücûhu'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 196.

fail, ism-i meful kipleri, Kur'an'ın bir çok sure ve ayetinde, hem erken dönem Mekki, hem de geç dönem Medeni ayetlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin nüzul bakımından Kur'an surelerinin ilk sırasında yer alan Alak Suresi'nde kelimenin 'sallâ/ibadet etti, namaz kıldı' şeklindeki fiil hali yer almaktadır. Yine kelime ve bazı türevleri, Medine döneminin sonlarına doğru nazil olan Tevbe Suresi'nin muhtelif ayetlerinde de zikredilmektedir. (9/Tevbe, 5, 11, 18, 54, 71, 84, 99, 103). Kavram, 67 yerde müfret, 11 yerde hem müfret hem de zamire muzaf olarak, 5 yerde de 'salavât' şeklinde çoğul olarak zikredilmektedir. Yine üç yerde 'salâ' şeklinde mazi; 4 yerde 'yusallî, yusallûne' şeklinde muzari; dört yerde emir; bir yerde de nehy-i hazır kalıbında geçmektedir. Namaz manasına 'salât' ise, seksenden fazla ayette zikredilmektedir ki, bu sayı oldukça dikkat çekicidir.⁴⁹

Namaz manasına salât'ın nasıl ifa edileceği, Kur'an'ın hiçbir yerinde bütün ayrıntılarıyla tasvir edilmemiş ve kati şekilde kaidelere bağlanmamış ise de, menâsikin inkişafı sırasında, esaslı hatlarının değişmediği kabul olunabilir. Nitekim Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde namazdan bahisle *kıyâm, rükû* ve *sücûddan* bahsedilmiştir. "Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye varın, Rabbinize kulluk edin ve iyilik yapın ki, saâdete erişesiniz." (22/Hacc, 77) Hz. Peygamber de ahabından kendisinin kıldığı gibi namaz kılmalarını istemiş ve Kur'an'ın bu mücmel emrini, sözleri ve fiili tatbikatıyla beyan etmiştir.⁵⁰ Dolayısıyla "salât"ın sonraki şekli başlangıçtan beri tespit edilmiştir. Yine Mekke dönemi surelerinden birinde sabah namazından bahisle *Kur'âne'l-fecr* (17/İsra,87) ifadesinin kullanılması, salâtın, Kur'an okumakla ne kadar alakalı olduğunu açıkça göstermektedir.⁵¹

'es-Salât' kavramı, Kur'an'da yalnızca Hz. Peygamber ve müminlerin ibadetlerinden bahseden ayetlerde değil, Allah ve meleklerden, geçmiş Peygamberlerin ibadet hayatından bahseden ayetlerde ve Mekke müşriklerinin yaptıkları ibadetler bağlamında olmak üzere bir çok farklı biçimde zikredilmektedir.

Kavramın geçmiş peygamberlerin yaptıkları ibadetlerden bahsederken zikredildiği bağlamlara baktığımızda da dikkat çekici özelliklerle karşılaşmaktayız. Bunların bazılarında onlara da ibadetin/namazın (salât) emredildiği, bazılarında onların bunu yerine getirip soylarına da hakkıyla ifa etmelerini emretti-

49 M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul, 1982 s. 412-413; Mehmet Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı", *FÜİFD*, 1(1996), s. 13, 15.

50 Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1990, c. I, s. 226. (14.Ezan, 18).

51 Wensinck, "Salât", *İslam Ansiklopedisi*, c. X, s. 112.

ği, bazılarında ise sonra gelenlerin bunu ihlal ettikleri vurgulanmaktadır. Kavramın Kur'an'da peygamberlerle ilgili kullanılışı ilk peygambere kadar gitmekte, bir yerde Hz. Adem, Hz. Nuh, ve Hz. İbrahim'in nebi olmaları ve zürriyetlerinden bazılarının seçilmişliğinden söz edip ancak sonra gelenlerin ibadetleri (salât) zayi etmelerinden (19/Meryem,59) bahsedilmektedir. Kavram bir çok yerde de Hz. Musa'nın hayatından bahsederken geçmektedir. Örneğin Allah'ın Hz. Musa'ya ve kavmine evlerini namazgâh (kıble) yapmaları ve ibadetlerini (salât) ikame etmelerinin vahyettiği (10/Yunus,87) ifade edilmekte, bir yerde Sînâ Dağı'nda ilk vahiy esnasında 'salatı ikame et' diye (20/Taha, 14) vahyettiği belirtilmekte, başka bir yerde de Hz. Musa'nın ehline salatı ve zekatı emrettiği (19/Meryem,55) vurgulanmaktadır. Kavram bir yerde de, Hz. Şuayb'ın kavminin ona yönelik itirazlarını, "atalarımızın taptığı ilahları terk etmemizi senin salatın mı emrediyor?" diye karşılık vermelerinden (11/Hud, 87) söz ederken zikredilmektedir. Yine mezkur kavram Hz. İbrahim'in ailesini Kâbe'nin yanına ibadetlerini (salat) yerine getirmeleri için yerleştirmesinden ve kendisini ve soyunu da ibadetlerini yerine getirenlerden (mukimi's-salâti) kılması için dua etmesinden bahsederken (14/İbrahim, 37,40) geçmekte; ayrıca başka bir ayette Hz. İbrahim'e salâtının, yaşantısının, hayatı ve ölümünün Allah için olduğunu söylemesi (6/Enam,162) istenmektedir. Yine kavram bir yerde de, Allah'ın Hz. İbrahim ve Lut kavmine hayırlı işler yapmayı ve ibadetleri (salât) ikame etmelerini vahyettiğine değinirken (21/Enbiya,73) zikredilmektedir. Hz. Zekeriyâ'nın mihrapta yaptığı ibadetten bahsederken de (3/Âli-i İmran,39) geçen kavram, başka bir yerde de, Hz. İsa'nın beşikte konuşmasından bahisle "Bana yaşadığım sürece salâtı ve zekatı emretti." (19/Meryem,31) şeklinde geçmektedir. Yine Hz. Lokman'ın oğluna tavsiyeleri sıralanırken de geçmekte ve Lokman'ın oğluna salâtı da ikâme etmesini (31/Lokman,17) önerdiği vurgulanmaktadır.

Yukarıda sıralanan örneklerden de açıkça anlaşılacağı üzere 'salât' kavramı, Kur'an'da hemen bütün peygamberlerin ibadet hayatlarından bahsederken kullanılmaktadır ki, bu da şartları, formu ve kılınma biçimi birbirlerinden farklı olsa da, hemen bütün peygamberlerin salâtı ifa ettiklerini, kavimlerine emrettiklerini ve getirdikleri dinin 'salat' yükümlülüğünü içerdiğini göstermektedir. Bu gerçeğe parmak basan Ragıb el-İsfahânî, haklı olarak 'namaz ve ibadet' anlamındaki "es-salât"ın, her ne kadar şekilleri ve tarzları bir diğerinden farklılık gösterse de, aslında tüm din ve şeriatların ayrılmaz bir parçası olduğunu vur-

gulamaktadır.⁵²

Kavram, Kur'an'da müstakil olarak kullanılmanın yanı sıra, başka kelimelerle birlikte yan yana gelerek birleşik kelime veya deyim halinde de kullanılmaktadır. Geçmiş peygamberler kadar Müminlerin ibadet hayatından bahsedilen yerlerde de 'salat' kavramına en çok eşlik eden kelime, 'ekâme/أفام' fiilinin değişik türevleri ve onunla birlikte oluşturduğu deyimse yapılarıdır. Sayabildiğimiz kadarıyla bu deyim toplam 46 ayette yan yana zikredilmektedir. Ragıb el-İsfahânî (ö.502/1108), Allah'ın ibadetle övüldüğü ve yüceltiği her yer ve konumda, Kur'an'da 'salat' kavramının özellikle 'ikâme' sözcüğü ile beraber zikredildiğini, 'musallîn' sözcüğünün ise yalnızca 107/Mâûn,3. ayetinde münafıklar hakkında kullanıldığını söylemektedir. Ona göre kavramın kâme/ikâme sözcüğü ile beraber kullanılmasının önemli bir sebebi ve hikmeti bulunmaktadır. Buna göre söz konusu kullanımda ibadette asıl olanın namazın yalnızca şeklini biçimsel olarak uygulamak değil, onun hakkını vermek ve şartlarını bihakkın yerine getirmek gerektiğine dair bir uyarı bulunmaktadır. Bu nedenle de 'musallîn'in çok, 'mukîmîn'in az olduğu rivayet edilmiştir.⁵³ el-İsfahânî'nin yaptığı bu son tespit güzel olmakla birlikte, onun 'musallîn' sözcüğünün yalnızca münafıklar hakkında kullanıldığını belirten değerlendirmesine katılmak pek mümkün gözükmemektedir. Zira aynı kelime Kur'an'da 70/Mearic,22 ve 74/Müddessir,43 surelerinde olumsuz değil olumlu manada zikredilmektedir. *"Hakikat insan tahammülsüz ve huysuz yaratılmıştır. Kendisine şer dokunduğu zaman sizlanır, hayır dokunduğunda cimrilik eder. Ancak namaz kılanlar (musallin) müstesnadır. Onlar ki namazlarında devamlıdır." (70/Mearic,19-23)* Benzeri olumlu ifadeler Müddessir Suresi ayetlerinde de yer almaktadır. *"Sizi Cehennem'e sokan nedir? Onlar da biz namaz kılanlardan (musallin) değildik, fukaraya yemek yedirmezdik, batıla dalanlarla dalar giderdik." (74/Müddessir,42-45)* Görüldüğü üzere her iki ayette de 'musallîn' sözcüğü, el-İsfahânî'nin belirttiğinin aksine, münafıkların değil müminlerin, üstelik Cennet'e girmeyi sağlayan son derece olumlu bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Bir diğer önemli nokta da namazın şartlarından olan "kıyâm"ın, "kâme/ekâme" fiili olan köken ilişkisidir.

Kur'an'da salat kavramına en fazla eşlik eden bir diğer kelime de, sözlükte "artma, arıtma, arınma ve temizleme" manasına gelen ve İslam sonrasında dinin temel malî ibadetleri arasında sayılan 'zekât' kavramıdır. Kavram çoğunlukla doğrudan 'zekât' kavramı ile beraber zikredilirken, ara sıra da ona çok

52 el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 421.

53 el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 421.

yakın bir anlama sahip olan 'infâk' kavramı ile zikredilmiştir. Bu konuda sayabildiğimiz kadarıyla yaklaşık kırk civarında ayet bulunmaktadır ki, bu sayı, her iki ibadetin birbiriyle ne kadar bağlantılı ve ayrılmaz bir bütün oluşturduklarını ve Allah'ın emrettiği dini ibadetler arasında yer aldıklarını göstermektedir.⁵⁴

"Salât" kavramı bir yerde de doğrudan Mekke müşriklerinin Kâbe'de yaptıkları ibadetlerden bahsederken zikredilmektedir. "*Onların Beyt'teki salatları/tapınmaları, yalnızca ıslık çalma ve el çırpımadan ibarettir.*" (8/Enfal,35) Medine döneminde nazil olduğu anlaşılan mezkur ayette Mekke müşriklerinin Kâbe'de yaptıkları ibadetleri/tavafları, ıslık çalma (mükâ) ve alkış tutma (tasdiye) olarak adlandırılmaktadır ki, bu ifade, onların tapınmalarının (salât) batıl olduğuna tembih içindir. Onların bu şekildeki fiilleri, gerçek manada ibadet olarak sayılmaz, bilakis onlar ıslık çalan ve kanat çırpın kuşlar gibidirler.⁵⁵ Klasik tefsir kaynaklarında Cahiliye devrinde Kureyş kabilesine mensup insanların çıplak bir şekilde erkek-kadın el ele tutuşarak, ıslık çalıp el çırparak tavaf yaptıkları şeklinde rivayetler bulunmaktadır.⁵⁶ Yine, onların bu esnada çeşitli çalgılar çalıp alkış tuttıkları ve hora teperek Kâbe'nin etrafında tavaf/ibadet yaptıkları nakledilmektedir.⁵⁷ İşte bu ayet bir yandan müşriklerin tapınma tarzları ile ilgili önemli bilgiler verirken diğer yandan da 'salat' kavramının Kâbe'de yapılan tavaf ibadeti için de kullanılabilirliğini, dolayısıyla tapınma/ibadet manasına geldiğini de göstermektedir.⁵⁸ "Salat" kavramı ve "musallîn" sözcüklerinin Mâûn Suresi'ndeki zikredilme tarzı, müşriklerin ibadeti mi yoksa münafıkların namazı ile mi ilgili olduğu ise aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

5. Hz. Peygamber'e Salât'ın Mahiyeti

Kur'an'da salat kavramının Hz. Peygamberle müminler arasındaki ilişkiler için de kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan bazılarında Allah Resulü'nün mü-

54 M. Fuad Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, ss. 412-413.

55 el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 422; Abdurrezzak b. Hemmam, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk.: Abdulmuti Emin Kalacı, Darul Marife, 1991, c. I, s. 236.

56 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1988, c. IX, s. 241; Bazı kaynaklarda ise Hz. Peygamber Mescid-i Haram'da namaz kılarken onun ibadetine engel olmak ve kafasını karıştırmak için Abdud-dar Oğulları'ndan dört kişinin kalkıp ikisi sağında ikisi de solunda ıslık çalıp el çırparak oynadıkları nakledilmektedir. Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c. II, s. 16.

57 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts., c. IV, s. 2400.

58 İbn Vehb, *el-Vadîh fî tefsiri'l-Kur'ani'l-kerîm* (*Tefsiru İbn Vehb*), tahk.: Ahmet Ferid, Darul Kütübül İlmiye, Beyrut, 1424/2003, c. I, s. 296.

minlere “salât” etmesi istenmekte ve onun “salât”ının müminler için bir sekînet olduğu belirtilmekte; bazılarında da müminlerden de aynıyla karşılık vermeleri ve Allah Resulü’ne salât ve selâm etmeleri emredilmektedir.

“Onların mallarından kendilerini temizleyecek ve arındıracak/bereketlendirecek bir sadaka al ve onlar için dua (salât) et. Çünkü senin salâtın onların kalplerini yatıştırır. Allah her şeyi işiten ve bilendir.” (9/Tevbe,103) Yine bu bağlamda bazı bedevîlerin peygamberin duasına mahzar olmak için infakta bulduklarına değinilir. Bir yerde “Bedevilerden kimileri de vardır ki, Allah’a ve ahiret gününe inanır ve harcadığını Allah yanında yakınlıklara ve peygamberin dualarına (salavât) vesile sayar.” (9/Tevbe,99) Kur’an’da, Hz. Peygamber’in duasının çok önemli ve etkili olduğu vurgulanmakta, onun duasının sıradan insanların ve özellikle müminlerin birbirlerine yaptıkları dualara benzemediği ifade edilmektedir. (24/Nur,63)

Kur’an’ın başka ayetlerinde Müslümanlarla Hz. Peygamber arasındaki ilişkiler bağlamında da salât kavramına değinilmektedir. Allah ve meleklerin Hz. Peygamber’e salât ettikleri vurgulanarak aynı şekilde müminlerden de resule salat ve selam etmeleri istenmektedir. Allah Teala bir ayette “*Kuşkusuz Allah ve melekleri resule salât ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salat ve selam getirin.*” (33/Ahzab,56) diye buyurmaktadır. Bu nedenle Müslümanlar her namazda özellikle son oturumlarda ve mümkün merteye diledikleri vakitte Hz. Peygamber’e salât ve selâm getirirler.

Müminlerin Allah Resulü için söyledikleri “Allahümme salli ala Muhammed” cümlesinin “Allah’ın onun dünyada zikrini yücelterek çağrısını üstün, şeriatını baki, ahirette ümmetine şefaathçi, ecir ve sevabını kat kat kılarak büyük yüce kıl!” anlamına geldiği söylenmiştir. Bu duanın peygamberden başkasına söylenip söylenemeyeceği konusunda ihtilaf edilmiş, ancak doğru olanın ondan başkasına salat edilemeyeceğine dair olan görüş olduğunu söylenmiştir.⁵⁹ Hattâbî, tazîm ve tekrîm anlamındaki ‘salât’ın Allah resulünden başkası için kullanılamayacağını, ancak dua ve tebrik manasındaki ‘salat’ın başkaları için de kullanılabileceğini söylemiştir. Nitekim Allah Resulü de başkaları için bu ifadeyi kullanmıştır. “Allahumme salli alâ Ebî Evfâ” hadisindeki kullanım da bunu desteklemektedir. Bu konuda salâtın sadece Hz. Peygamber’e özgü olduğu, onun bunu başkaları için de kullanmayı tercih ettiğini, ondan başkasının

59 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 466. Konu ile ilgili ayrıntılı bir analiz için bk. Ahmet Nedim Serinsu, “33/Ahzâb Sûresi 56. Ayeti Çerçevesinde Hz. Peygamber’e Salât ve Selâm Getirmenin Anlamı”, *Dinî Araştırmalar*, c.4, sayı. 10, 2001, ss. 121-139.

bunu birisine hususileştirmesinin ise caiz olmadığı da söylenmiştir.⁶⁰

6. Salât Kavramı Bağlamında Mâûn Suresinin Yorumu

'Salât' kavramına yüklenen farklı anlamların tefsirlere etkisini tespit bağlamında elinizdeki incelemede yer vermek istediğimiz tartışmalı konulardan biri de, Mâûn Suresi'nde yer alan 'salat' ve 'musallîn' kavramlarının taşıdıkları mana ve buna bağlı olarak da surenin yorumu hususunda ortaya çıkan ihtilaflardır. Müfessirler arasında surenin iniş zamanı ve mekânı, hitap ettiği insanların kimler olduğu noktasında tam bir uzlaşma sağlanamamış ve kanaatimizce 'musallîn' ve 'salât' kavramına verilen anlam farklılığı, surenin yorumu konusunda zihin karışıklığına ve anlam bulanıklığına yol açmıştır. Adı geçen sure çerçevesinde yaşanan yorum farklılıkları ve kafa karışıklığı, gerek klasik ve gerekse günümüz tefsir eserlerinde bariz bir şekilde gözlenmektedir.

Surenin yorumu konusunda yaşanan tartışmalara geçmeden önce, burada mezkur surenin meâli, nüzul sebebi ve nüzul sıralamasındaki yeri hakkında varit olan görüşleri ortaya koymanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

"Dini (ceza gününü) yalanlayanı gördün mü? İşte odur yetimi itip kakan, miskini doyurmaya önyak olmayan! Vay o musallinin haline! Onlar ibadetten (salat) gafildirler. İnsanlara gösteriş yaparlar ve mâûnu da engellerler." (107/Mâûn, 4-6)

Müfessirler arasında surenin iniş sebebi ve dönemi ile ilgili olarak farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı müfessirler surenin tamamının bir defada ve Mekke'de; bazıları da 4. ayete kadar olan kısmının Mekke, ondan sonraki kısmının ise Medine'de, Amir b. Vail es-Sehmî hakkında nazil olduğunu belirtmektedir. Bazıları ise bu konunun ihtilaflı olduğunu belirtmekle yetinmektedir. Örneğin İbn Vehb (ö.308/920) ve es-Suyûtî (ö.911/1505) gibi müfessirler, İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre bu surenin 4. ayetinin münafıklar hakkında nazil olduğunu, çünkü onların müminlerle beraber namaz kılarken gösteriş yaptıklarını, beraber bulunmadıkları zaman da namaz kılmadıklarını, ayrıca ariyet vermeye de engel olduklarını ifade etmişlerdir.⁶¹ İlk dönem müfessirlerinden Mukatil b. Süleyman'ın (ö.150/767) tefsirinde de, surenin başında Mekke olduğu kaydı yer almasına rağmen dördüncü ayette münafıklardan bahsedil-

60 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 466.

61 İbn Vehb, *Tefsiru İbn Vehb*, c. II, s. 521; es-Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, Matbaay-ı Amire, İstanbul, ts., s. 143. el-İsferâinî, *Kitâbu'n-nâsih ve'l-mensûh*, Matbaay-ı Amire, İstanbul, ts., s. 178; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988, c. I, s. 260.

diği kabul edilmektedir.⁶²

İbn Cerir et-Taberî (ö.310/922), el-Bağavî (ö.516/1122), İbn Kesir (ö.774/1372) ve Mukatil b. Süleyman'ın tefsirinde yer alan beyana göre sure bütünüyle Mekki'dir.⁶³ Yine Kurtûbî (ö.671/1272) ve Şevkânî, (ö.1250/1834) tefsirlerinde Atâ, Câbir ve İbn Abbas'dan nakledilen bir kavle göre surenin Mekki olduğunu ifade etmektedirler.⁶⁴ On dokuzuncu yüzyıl müfessirlerinden Şihabuddin el-Âlûsî (ö.1270/1854) ve Süleyman Ateş ise tefsirlerinde cumhûr-u ulemâya göre surenin tamamının Mekki olduğunu belirtmektedirler.⁶⁵

Surenin nüzul dönemi ve sırası hakkında tereddüt eden müfessirler de bulunmaktadır. Örneğin Kâdî Beydâvî (ö.685/1286) surenin nüzul dönemi hakkında ihtilaf edildiğini söylemektedir. Ebussuûd Efendi (ö.951/1544) de surenin Mekki olduğunu, ancak ihtilafli bir sure olduğunu belirtmektedir.⁶⁶ Yine Kurtûbî'nin tefsirinde de Katâde ve İbn Abbas'tan nakledilen başka bir kavle göre surenin Medenî olarak kabul edildiği kaydı yer almaktadır.⁶⁷

Bütün bu çelişik açıklamaları bir yana bırakır ve sureye müfessirlerin çoğunluğu açısından bakarsak, Mâûn Suresi'nin nüzul sıralaması bakımından Mekke döneminde nazil olan sureler arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Sure, iniş sıralaması bakımından Tekâsür Suresi'nden sonra nazil olmuş ve Hz. Osman ve İbn Abbas'ın mushafına göre 17, Cafer es-Sâdık'ın mushafına göre ise 16. sırada yer almaktadır.⁶⁸ Açıkça görüldüğü üzere sure, nübüvvetin Mekke döneminde ve üstelik de oldukça erken sayılabilecek bir tarihte nazil olmuştur.

Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1944), M. İzzet Derveze (ö.1984) ve Süleyman Ateş gibi son dönem Kur'an müfessirleri, doğru bir tespitle bu surenin Medine döneminde değil aksine Mekke döneminde indiği kanaatini taşımaktadırlar. Buna gerekçe olarak da surenin kısa bir sure olmakla birlikte ayetlerinin birbiriyle

62 Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, tahk.: Ahmet Ferid, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. III, s. 527.

63 et-Taberî, *Camîu'l-Beyan*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988, c. XXX, s. 310; el-Bağavî, *Meâlimu't-tenzîl*, Daru'l-Marife, Beyrut 1992, c. IV, s. 531; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, Dâru Kahraman, İstanbul 1984, c. IV, s. 555.

64 Kurtûbî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, Daru's-Şab, Kahire, 1372, c. XX, s. 210; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts., c. V, s. 499.

65 el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts., c. XXX, s. 241.

66 Kâdî Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, tahk.: Abdulkadir Arafat, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996, c. V, s. 534; Ebussuûd, *İrşâdu akli's-selîm*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, ts., c. IX, s. 203.

67 Kurtûbî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XX, s. 210; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 499.

68 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDVY, Ankara 1983, ss. 83-84.

irtibatlı ve tam bir bütünlük içinde oluşunu göstermektedirler. Tefsirini nüzul sıralamasına göre tertip eden son dönem Kur'an müfessirlerinden M. İzzet Derveze, bu sureyi nüzul sıralaması bakımından Mekke döneminde nazil olana sureler arasına almakta ve Hz. Osman Mushaf'ı tertibine uyararak nüzul bakımından on yedinci sırada saymaktadır.⁶⁹ Onun beyanına göre Mâûn Suresi'nin Mekke döneminde indiği üslubundan da anlaşılmaktadır; üstelik cumhurun görüşü de bu yöndedir.⁷⁰

İzzet Derveze ile aynı kanaati paylaşan Süleyman Ateş'in açıklamasına göre de bazı rivayetlerde bu surenin dördüncü ayetten sonrasının Medine döneminde nazil olduğu belirtilmekteyse de, ikinci ve dördüncü ayetin başında yer alan, 'takip' veya 'sebeplâ' olarak da adlandırılan 'fe' edatı, hiçbir kesintiye yol açmaksızın bu ayeti önceki ayetlere bağlamaktadır. Yine dördüncü ayetten sonra gelen 5. ve 6. ayetlerdeki "ismi mevzul"ler de (ellezînehum) benzer bir biçimde bir önceki ayette geçen 'el-musallîn' ifadesini açıklamaktadır. Surenin son ayetinin başında bulunan atıf 'vav'ı da aynı şekilde bu ayeti kendinden önceki ayet(ler)e bağlamaktadır. Sonuç olarak Mâûn Suresi gerek başlangıcı, gerek bağlaçları ve gerekse küçük bir surenin sahip olduğu iç bütünlüğü itibarıyla, her ayeti birbirini izah eden, gerek ayet sonlarında yer alan 'nun' harfiyle biten kafiyelemleri, gerekse başlarda yer alan bağlanti edatları ile birlikte birbirine bağlı bir bütün olarak ayrılmaz bir şekilde iç bütünlüğe sahip bir yapı arz etmektedir. Buna göre sure, bütün olarak bakıldığında son derece uyumlu bir görünüme sahiptir ve dolayısıyla bu kısa surenin bazı ayetlerinin ayrı ayrı zamanlarda indiği düşünülemez.⁷¹

Surenin tamamının Mekke'de ve erken tarihlerde indiğini dikkate alırsak, bu durumda Medine döneminde nazil olduğunu ifade eden rivayetlerin çok daha sonra müfessirler arasında ortaya çıkan tereddütten kaynaklandığı, bunun da suredeki 'salât' ve 'musallîn' kelimelerine 'namaz' anlamı verilmesi sebebiyle, mezkur ifadelerin yer aldığı ayetlerin Medine döneminde nazil olması gerektiği ihtimalinin ortaya atılmasını sağladığı kabul edilebilir. Ancak bu yaklaşımın sure bütünlüğünü göz ardı ettiği ve her bir ayeti atomize ederek pek de doğru bir yaklaşım sergilemediği söylenebilir.

69 M. İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, Matbaatu İsa el-Babî el-Halebi, Mısır 1961-1963, c. I, s. 14, 183.

70 es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 15,18; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, c. XXX, s. 241.

71 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., c. XI, s. 113; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, c. I, ss. 182-183.

7. Nüzûle Yaklaşımın Yorum Farklılıklarına Etkileri

Surenin Mekki ve Medeni olduğunu kabul etme konusunda takınılan tutum, doğal olarak onun anlamlandırılması ve yorumlanmasını da etkilemiştir. Bunun sonucu olarak da müfessirler arasında surenin ayetleri ve ayetlerde yer alan bazı kelimelerin anlamları konusunda birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır. Surenin ilk üç ayetinin müşrikler hakkında olduğu ve onları kastettiği konusunda pek fazla bir ihtilaf yoktur, bu nedenle o kısım ile ilgili fazla bir yorum tartışması da mevcut değildir. İhtilaf daha çok dördüncü ayet ve sonrasında yer alan kavramların yorumlanması hakkındadır.

Tabiun devrinin önde gelen müfessirlerinden Mücahid, ikinci ayetteki “yedu’u” kelimesinin hakkını defetme üçüncü ayetteki ‘sâhune’ kelimesinin ise kayıtsızlık, ve aldırışsızlık (lâhun) manasına geldiğini söylemiştir. Ona göre son ayetteki mâûn ise her türlü ‘iyilik’ (maruf) manasındadır. Yine bazı Araplar onun ‘su’ manasına geldiğini de söylemişlerdir. İkrime ise onun en yükseğinin farz olan ‘zekât’, en azının da ‘ariyet’ olduğunu söylemiştir.⁷² Ebu Ubeyde (ö.210/825) ikinci ayetteki “yedu’u” fiilinin şeddeli “de’a” fiilinin muzarisi olan “yedu’u” şeklinde ve ayrıca vavlı olan ‘vedea’ fiilinin muzarisi olarak “yedeu” şeklinde olmak üzere iki ayrı şekilde okunabildiğini belirtmekte ve birincinin “kovmak” ikincinin de “terk etmek” manasına geldiğini ifade etmektedir. Buna göre ayetin anlamı ‘yetimi kovar’ veya ‘yetimi terk eder’ şeklinde de olabilir demektir.⁷³

et-Taberî, tefsirinde ‘salât’ tan gafil olmanın ne manaya geldiği konusunda temelde üç farklı görüş bulunduğunu dile getirmiştir. 1-Vaktini tehir ederler ve ancak vakit çıktıktan sonra kırlarlar. 2-Namazı terk eder ve hiç kılmazlar. 3-Gevşek davranırlar ve ondan gafil dirler, yani ilgisizdirler ve pek aldırış etmezler. et-Taberî zikrettiği bu üç farklı görüş arasında tercihini, ibadet konusunda ilgisiz ve umursamaz davranırlar şeklindeki görüşten yana yapmış ve onu daha doğru görüş olarak kabul etmiştir.⁷⁴

ez-Zeccâc (ö.311/923), Ebu Ubeyde (ö.210/825) ve Müberred’e (ö.286/899) göre dördüncü ayette geçen ve sureye adını veren ‘mâûn’ kelimesi, İslam’dan önce Cahiliye Dönemi’nde Araplar arasında her türlü ‘atiyye’ ve ‘menfaat’ manasına gelmekteyken, İslam’dan sonra bu kelime yeni bir anlam kazanarak ‘ze-

72 Buhari, *Sahih-i Buhari, Tefsir*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1987, c. IV, s. 1899.

73 Ebu Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, Hz. Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hanci, Kahire ts., c. II, s. 313.

74 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. XXX, s. 312.

kât' ve *'itaat'* manasına gelmeye başlamıştır.⁷⁵ Başkaları bu kelimenin anlamının Müslüman birinin kardeşinden yararlandığı *'ariyet'* ve *'yardım'* gibi (*iânet*) şeyler manasına olduğu da söylemiştir. el-Ferrâ (ö.207/822) ise bu sözcüğün Araplar arasında *'su'* manasına geldiğini duyduğunu da belirtmiştir.⁷⁶ Erken dönem Kur'an müfessirlerinden Mukatil b. Süleyman da son ayetteki *'mâûn'* sözcüğünün Kureyş lügatinde *'su'* manasına geldiğini, ancak bu suredeki anlamının farz olan *'zekât'* olduğunu belirtmektedir.⁷⁷ Görüldüğü üzere ayetin Medine döneminde nazil olduğunu söyleyenler, *'mâûn'* kelimesine *zekât* manası da verebilmektedirler.⁷⁸ Nitekim İbn Abbas'tan nakledilen bazı rivayetlerde de bu ayetin münafıklar hakkında nazil olduğu ve ayetle onların kastedildiği belirtilmektedir.⁷⁹

Kelime Kur'an'da bir tek defa ve yalnızca bu surede geçtiği için başka yerlerdeki kullanımları ile mukayese etme şansı bulunmamaktadır. Ancak Kur'an'ın Medine döneminde nazil olan ayetlerde farz kıldığı zekat ibadeti için daha çok *'infâk'*, *'sadaka'* veya *'zekât'* sözcüklerini kullanmayı yeğlediğini ve mezkur sözcüğün bir kez ve yalnızca bu surede kullanıldığını da hatırd tutmak gerekir. Bu nedenle kelimenin ilk akla gelen manasının *'zekât'* olmasını uzak bir ihtimal olarak görmekteyiz. Nitekim erken dönem Kur'an müfessirlerinden el-Ferrâ, kelimenin ilk manasını *'maruf'* olarak belirtmiş, ikinci ve üçüncü sırada da *'zekât ve su'* manalarını saymıştır.⁸⁰ Abdullah İbn Mesud'dan ve İbn Abbas'tan nakledilen başka bir rivayette ise *'mâûn'*un *ariyet türü 'ev eşyası'* olduğu nakledilmiştir.⁸¹

Müfessir Kurtûbî, müfessirler arasında *'mâûn'*un anlamları konusunda on iki farklı görüş bulunduğunu söylemekte ve bunları da şu şekilde sıralamaktadır: 1-Zekât, 2-Mal, 3-Ev araç gereçleri, 4-İslam öncesi yararlanılan şeyler, İslam'dan sonra *zekât*, 5-Ariyet, 6-Bütün iyilikler, 7-Su ve ot, 8-Yalnızca su, 9-Hakkı

75 Şihabuddin Ahmet b. Muhammed el-Hâim, *et-Tibyân fî tefsîri garîbi'l-Kur'an*, Daru's-Sahabe, Kahire 1992, I, 478; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 500; Ebu Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, Hz. Fuad Sezgin, Mektebetu'l-Hancı, Kahire ts., c. II, s. 313.

76 el-Hâim, *et-Tibyân fî tefsîri garîbi'l-Kur'an*, c. I, s. 478; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, tahk.: Abdulfettah İ. Şelebi, Ali en-Necdi Vâsîf, Daru's-Surûr, Beyrut ts., c. III, ss. 295-296.

77 Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, c. III, s. 527.

78 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azim*, c. IV, s. 556.

79 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azim*, c. IV, s. 555.

80 el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. III, s. 295.

81 Mücahid b. Ceber, *Tefsîru Mücâhid*, el-Menşûrâtü'l-İlmiyye, Beyrut ts. c. II, s. 788.

*engellemek, 10-Kötüye kullanma, 11-İtaat ve boyun eğme, 12-Maûnet.*⁸²

Ahfeş ise söz konusu fiilin “yetimin hakkını reddetmek” ve böylece yetim hakkı yemek olduğunu belirtir.⁸³ Yine ‘mâûn’ sözcüğünün anlamı konusunda şu görüşler ortaya atılmıştır. *Zekât, mal*, konu komşu arasında ödünç verilen kab kacak, balta, kova, makas gibi (*ariyet*) eşyadır. Bu durumda ayetin anlamı “Zekâta engel olurlar, yahut kimseye yardım etmezler, su vermezler veya kimseye emanetlik eşya vermezler” anlamlarına gelir. Süleyman Ateş bunların hepsinin ayetin muhtemel manaları olabileceğini belirtmekte, ancak Kur’an’da namaz ile zekâtın genelde beraber kullanıldığını dikkate alarak kelimenin zekât anlamına geldiği kanısında olduğunu ifade etmekte ve mealde o manayı tercih ettiğini belirtmektedir.⁸⁴ Ancak bu görüşe katılmak pek mümkün gözükmemektedir. Zira konu Mekke müşrikleri olduğuna göre ve sure de Mekke döneminde nazil olduğuna göre burada onlar için zekât sorumluluğundan bahsedilemez; dolayısıyla ayette geçen mâûn kelimesine zekât anlamı verilemez.⁸⁵

Adburrezzak b. Hemmâm’ın tefsirinde “vay o musallinin haline” ayeti, “namaza aldırışsızlık ve kılıp kılmama konusunda kayıtsızlık” şeklinde tefsir edilmekte ve ayetin münafıklarla ilgili olduğuna dair herhangi bir kayıt da bulunmamaktadır. Mâûn kelimesinin manası ile ilgili olarak da Hz Ali’nin zekât, İbn Abbas’ın ariyet dediği nakledilmektedir. Ayrıca İbn Ömer’in sadaka ve başka bir rivayette hakkı engelleme, İbn Mesud’un da ariyet diye yorumladığı nakledilmektedir.⁸⁶

Kısacası bu sure şayet münafıklardan bahsediyorsa Medine döneminde inmiş olması gerekirdi. Çünkü nifak ve münafıklık Mekke değil tamamen Medine dönemine ait bir olgudur. Mekke dönemi Müslümanların çeşitli baskı ve sıkıntılara maruz kaldıkları zor bir dönemdi. Mekke döneminde Müslüman olmak demek, bazı riskleri, sıkıntı ve zorlukları göze almak demektir. Bu nedenle de Mekke döneminde münafıklıktan değil aksine içten ve samimi Müslümanlıktan bahsedebiliriz. Bu mülahazadan hareketle, cumhurun surenin tamamının Mekke’de indiğini kabul ettiğini dikkate alarak bazı müfessirlerin ‘mâûn’a zekât; ‘salât’a, namaz ve ‘musallîn’e de namaz kılanlar manası vermesinin pek de tutarlı bir yaklaşım olmadığı anlaşılmaktadır. O halde mezkur

82 Kurtûbî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur’an*, c. XX, ss. 213-214.

83 el-Ahfeş, *Meâni'l-Kur’an*, Alemlü'l-Kütüb, Beyrut 1985, c. II, s. 744.

84 Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, c. XI, s. 114.

85 İbn Kuteyde, *Tefsiri Garibu'l-Kur’ân*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1978, s. 540.

86 Abdurrezzak b Hemmam, *Tefsîrul Kur’âni'l-azîm*, c. II, s. 326.

ifadelerin müşriklerle ilgili olduğunu düşünerek namaz kılanlar şeklinde değil de 'tapınanlar' şeklinde anlaşılması, "mâûn"a da zekât değil, 'maruf, infak, atıye veya ariyet' gibi manaların verilmesi daha doğru olacaktır.⁸⁷

Sonuç

Kur'anın gerek Mekke gerekse Medine döneminde nazil olan sure ve ayetlerinde en fazla zikredilen kelimelerden biri 'es-salât' kavramı ve türevleridir. Müsteşrikler, kavramın Arapça'ya başka dillerden ve özellikle Arâmî veya Süryânî kökenden geçtiğini ve kavramın kaynak dilde "dua" manasına geldiğini ileri sürmüşler, 'salûta' ve 'salavât' kelimelerinin kökeni konusunda Müslüman dilciler de benzer görüşleri dile getirmişlerdir. Sonuçta hepsi Sâmi dil ailesine mensup oldukları için kökeni ister Arâmî veya Süryânî, isterse Arapça olsun, kavramın Kur'an'ın nüzûlü ile birlikte İslam dinine özgü ibadetlerden birini kastetme konusunda merkezi bir yer edindiği görülmektedir.

Klasik Arapça sözlüklerde kavramın anlamları *dua, tapınma, ibadet, rahmet, istiğfar, bağışlanma dileme, ibadethane/tapınak* ve *namaz kılma* şeklinde sıralanmaktadır. Kur'an kavramlarının bağlamsal anlamı tespiti için çalışan klasik "el-vücûh ve'n-nezâir" tarzı Kur'an sözlüklerinde kelimenin farklı anlamları ile ilgili vecih/anlam sayısının erken dönem eserlerinde az ve sınırlı olduğu, ilerleyen dönemlerde yazılan eserlerde ise vecih sayısında belirgin bir artışın ve anlam genişlemesinin varlığı dikkati çekmektedir.

Kur'an'daki kullanımlarına bakıldığında kavramın Allah, melekler, peygamberler ve müminlerle ilgili olmak üzere farklı bağlamlarda kullanıldığı; geçmiş peygamberlerin ibadetlerinin de 'salât' olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Nüzul dönemi açısından bakıldığında kavram, hem Müslümanların ibadetleri, hem de Müşriklerin putlar için yaptıkları ibadet şekilleri ve özellikle Kâbe'nin etrafındaki tavafları için de kullanılmıştır. Medine döneminde nazil olan Enfal Suresi'ndeki bu kullanım tarzı, kelimenin müşriklerin tapınmaları için de kullanılabildiğini ve namazdan farklı olarak 'tapınma' manasına geldiğini de göstermektedir.

Namaz ibadeti manasına "es-salât", vahyin ilk dönemlerinden itibaren şe-

87 Sure'nin Mekke döneminde indiğini kabul eden Süleyman Ateş'in tefsirinde "Hasılı Araçlar dinsiz insanlar değillerdi. Allah'a inanıyor, Allah için haccediyor, namaz kılıyor, bazıları zekat da veriyorlardı. Namazları rükulu ve secdeli İslam'ın namazına benzer idi." şeklindeki tespitine katılmak da pek mümkün görünmemektedir. Zira müşriklerin tapınmalarını, Kabe çevresinde dönmelerini ve ibadetlerini 'namaz'; yaptıkları yardımları da 'zekât' olarak adlandırmanın isabetli olmayacağı kanısındayız. Bk. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. XI, s. 120.

killenmiş ve rükû, secde, Kur'an kıraati ve dua etme gibi esaslı hatları herhangi bir değişime uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Nüzûl sürecinin sonucunda İslamiyet'in din olarak kemâle ermesi ve dinin kitlelere ulaşması sonrasında 'es-salât' kavramı, terimleşme sürecini tamamlamış; rüku ve secdesi, kendine özgü şartları ve özel kılınma şekli olan namaz ibadeti için özel isim olarak kullanılır olmuştur. Dilimizde 'es-salât' kavramını karşılamak için Farsça asıllı 'namaz' kelimesi benimsenmiştir.

'Salât' ve 'musallîn' kelimelerinin yer aldığı Mâûn Suresi'ndeki anlamları ve surenin yorumu konusunda ise müfessirler tam bir ittifak sağlanamamış ve sure farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bahis konusu surenin bazı müfessirler tarafından ikiye bölünerek ilk yarısının Mekke'de müşrikler, ikinci yarısının da Medine'de münafıklarla ilgili olarak nazil olduğu ileri sürülmüştür. Ancak yaptığımız tahlil ve değerlendirmeler neticesinde surenin tümünün Mekke döneminde bir defada ve müşriklerle ilgili olarak indiğini tercih edenlerin yaklaşımlarının ve daha makul ve tutarlı olduğu, dolayısıyla mezkur kavramlara buna göre mana vermenin daha isabetli olacağı sonucuna ulaştık.

Özet

Elinizdeki incelemede temel Kur'an kavramlarından olan "as-salât" kelimesi, semantik ve analitik açıdan inceleme konusu yapılmıştır. İslam ibadet hayatında merkezi bir rolü olan kavramın, önce etimolojik kökeni ve genel sözlüklerdeki anlamları üzerinde durulmuş, daha sonra da Mekki ve Medeni çok sayıda sure ve ayette zikredilen kavramın, Kur'an bünyesinde kullanımları tahlil edilerek terimleşme süreci ele alınmıştır. Bu bağlamda "el-vücuuh ve'n-nezâir" tarzı eserler dikkate alınarak kavramın çeşitli ayetlerdeki kullanımlarına göre taşıdığı farklı manalar/vecihler art zamanlı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda "es-salat" kavramının yer aldığı Mâûn Suresi'ndeki anlamı ve surenin yorumlanması konusunda yaşanan tartışmalar üzerinde durularak, sure ile ilgili yapılan farklı yorum ve yaklaşımlardan tercihe şayan olan yaklaşımın tespitine çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kur'an, namaz/salat, semantik, tefsir.

Bibliyografya

- A. J. Wensinck, "Salât", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yay., 1997, c. X, ss. 111-112.
 Abdulkadir er-Razi, *Muhtârus-sihâh*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1995.
 Abdulmelik b. Muhammed es-Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, tahk.: Muhammed el-Misri, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 1984.
 Abdurrezzak b. Hemmam, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk.: Abdulmuti Emin Kalacı, Daru'l-Marife, 1991.
 Ahfeş, *Meâni'l-Kur'an*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 1985.
 Ahmet Nedim Serinsu, "33/Ahzâb Sûresi 56. Ayeti Çerçevesinde Hz. Peygamber'e Salât ve Selâm Getirmenin Anlamı", *Dinî Araştırmalar*, Ankara 2001, c. 4, sayı: 10, 2001, ss. 121-139.
 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts.
 Andrew Rippin, "Lexicographical Texts and The Qur'an", *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an*, New York 1988.
 Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda 1938.

- Bağavî, *Meâlimu't-tenzil*, Daru'l-Marife, Beyrut 1992.
- Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Daru İbn Kesir, Beyrut 1990.
- Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDVY, Ankara 1983.
- Cevherî, *es-Sihâh*, tahk.: Ahmet Abdulgaffar Atar, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1984.
- Dameğânî, *Kâmûsu'l-Kur'an:İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983.
- Ebu Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, haz.: Fuad Sezgin, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, ts.
- Ebussuûd, *İrşâdu aklî's-selîm*, Dâru İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts.
- Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, tahk.: Abdulfettah İ. Şelebi, Ali en-Necdî Vâsîf, Daru's-Surûr, Beyrut, ts.
- Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Daru'l-Marife, Lübnan 1399.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed, *el-Mustasfa fi ilmi'l-usûl*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1993.
- Halil b. Ahmet, *Kitabu'l-ayn*, tahk.: Mehdi Mahzumi, İbrahim Samrâî, Müessesetul A'lemi lil Matbuat, Beyrut 1988.
- Hans Wehr, *A Dictionary Modern Written Arabic*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1980.
- İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, tahk.: Abdusseslam M. Harun, Daru'l-Ceyl, Beyrut 1991.
- İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, Dâru Kahraman, İstanbul 1984.
- İbn Kuteyde, *Tefsiri Garibu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1978.
- İbn Side, *el-Muhassas*, (www.alwaraq.com/05.03.2005).
- İbn Vehb, *el-Vadh fi tefsiri'l-Kur'ani'l-kerîm:Tefsiru İbn Vehb*, tahk.: Ahmet Ferid, Darul Kütübül İlmiye, Beyrut 1424/2003.
- İbnul Cevzî, *Müntehab kurretu uyûni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, tahk.: M. Seyyid Saftavi, Fuad Abdul Munim Ahmet, Münşeatul Mearif, İskenderiye, ts.
- , *Müntehab kurretu uyûni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, tahk.: M. Seyyid Saftavi, Fuad Abdul Munim Ahmet, Münşeatul Mearif, İskenderiye, ts.
- , *Nüzhetu'l-a'yuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, tahk.: Abdülkerim Kâzım Razi, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1984.
- İbnüş Şecerî, *Mâ ittefeka lafzuhu vehtelefe m'anâhu*, tahk.: Ahmet Hasan Besc, Darul Kütübül İlmiye, Beyrut 1996.
- İsferânî, *Kitâbu'n-nâsîh ve'l-mensûh*, Matbaay-ı Amire, İstanbul, ts.
- İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983.
- İsmail İbn Abbâd, *el-Mühît fi'l-luğa*, tahk.: Şeyh M. Ali, Yasin, Alamu'l-Kütüb, Beyrut 1994.
- Kâdi Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, tahk.: Abdulkadir Arafat, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Komiyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Kurtûbî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, Daru'ş-Şab, Kahire 1372.
- M. Fuad Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul 1982.
- M. İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, Matbaatu İsa el-Babî el-Halebi, Mısır 1961-1963.
- Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Mehmet Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı", *FÜİFD*, Elazığ 1996, c. I, sayı: 1.
- Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, tahk.: Abdullah Mahmud Şihhata, el-Hey'etul-Misriyyetu'l- Amme lil Kitab, 2.bs., 1994.
- , *Tefsîru Mukatıl b. Süleyman*, tahk.: Ahmet Ferid, Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 2003.
- , *el-Vücûh ve'n-nezâir*, tahk.: Ali Özek, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.
- Mücahid b. Ceber, *Tefsîru Mücâhid*, el-Menşûrâtu'l-İlmiye, Beyrut, ts.
- Nîsâbü'rî, *Vücûhu'l-Kur'ani'l-kerîm*, tahk.: Fatma Yusuf el-Haymî, Darus Seka, Dimeşk, 1996.
- Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, tahk.: Muhammed el-Misri, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 1984.
- Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, tahk.: M. Dib el-Buğa, Daru İbn Kesir, Beyrut 1993.
- , *el-İtkân*, Kahire 1415.
- , *Lübâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, Matbaay-ı Amire, İstanbul, ts.
- Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'm Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

- Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- Şihabuddin Ahmet b. Muhammed el-Hâim, *et-Tibyân fi tefsîri garîbi'l-Kur'an*, Daru's-Sahabe, Kahire 1992.
- Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988.
- Teodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, Göttingen 1860.
- Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dîni ve Ahlâki Kavramlar*, çev.: Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul 1984.
- Yahya b. Sallam, *et-Tasârif tefsîri'l-Kur'ani mimmâ iştebehet esmâuhu ve tasarrâfat meânih*, tahk.: Hind Şelebi, eş-Şirketu't Tunusiyye, Tunus, 1979.
- Zerkeşî, *el-Burhân*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- Ziya Şükun, *Farsça-Türkçe Lügat:Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya*, MEB Yay., İstanbul 1984.